

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΕΣ

Μετανάστευση γυναικών προς τη Νότια Ευρώπη

Floya Anthias, Gabriella Lazaridis (επιμ.)

Gender and Migration in Southern Europe

Berg, Oxford 2000

Jacqueline Andall

*Gender, Migration and Domestic Service.
The Politics of Black Women in Italy*

Ashgate, Aldershot 2000, σ. 332

Natalia Ribas

*Las presencias de la inmigración femenina.
Un recorrido por Filipinas, Gambia y Marruecos en Cataluña*

Icaria-Antrazyt
(mujeres, voces y propuestas),
Barcelona 1999

Οι μεγάλες οικονομικές και τεχνολογικές ανακατατάξεις των τελευταίων δεκαετιών έχουν διαμορφώσει μια νέα ιεραρχία και διαπλοκή χώρων, από το παγκόσμιο ως το τοπικό επίπεδο, η οποία βρίσκεται σε συνεχή εξέλιξη. Ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά αυτής της νέας ιεραρχίας είναι η «διάσχιση των συνόρων»: οι οικονομικές δραστηριότητες των

μεγάλων εταιρειών και των χρηματοπιστωτικών οργανισμών, η πληροφόρηση, η διακίνηση αγαθών και υπηρεσιών – σύλλογα όσα υπονοεί ο όρος «παγκοσμιοποίηση» – ξεπερνούν τα σύριγα εθνικών κρατών, αλλά και ενσωματώνουν επιλεκτικά στο οικονομικό γήγενεσθαι συγκεκριμένους τόπους και κοινωνικές ομάδες. Οι διαδικασίες αυτές έχουν συμβάλει στην τεράστια αύξηση των μεταναστευτικών ρευμάτων – μια άλλη όψη της διάσχισης των συνόρων – στα οποία συμμετέχει μεγάλος και αυξανόμενος αριθμός γυναικών. Κατά ορισμένους μελετητές βρισκόμαστε μπροστά σε μια «αλλαγή φύλου» της μετανάστευσης – πράγμα που διαφοροποιεί τη μέχρι τώρα εικόνα του μετανάστη-άνδρα, νέου, οικονομικά ενεργού.

Στο νοτιοευρωπαϊκό χώρο, ιδιαίτερα μετά το 1989 και το πρακτικό άνοιγμα των συνόρων με την Ανατολική Ευρώπη, τα μεταναστευτικά ρεύματα παρουσιάζουν μία επιπλέον αλλαγή: οι νότιες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, από χώρες αποστολής, γίνονται χώρες υποδοχής μεταναστών, χωρίς να διαθέτουν σχετική προετοιμασία, εμπειρία ή υποδομές. Εδώ η εικόνα του μετανάστη υφίσταται και μια πρόσθετη, ποιοτικού χαρακτήρα διαφοροποίηση: μεγάλο μέρος του μεταναστευτικού ρεύματος αποτελείται από γυναίκες από την Ανατολική Ευρώπη, με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης και κατάρτισης και διαφορετική κοινωνικοποίηση στις σχέσεις των δύο φύλων σε σχέση με τις μετανάστριες από χώρες του Τρίτου Κόσμου.

Οι πιο πάνω σημαντικές μεταβολές αποτυπώνονται σε ένα σημαντικό αριθμό βιβλίων της τελευταίας τριετίας, καθώς και σε εκτεταμένη αρθρογραφία σε επιστημονικά περιοδικά. Από την πλούσια βιβλιογραφία παρουσιάζονται στη συνέχεια ένας συλλογικός τόμος και δύο μελέτες που αναφέρονται στην Ιταλία και την Ισπανία αντίστοιχα.

Στο σύλλογικό τόμο Anthias & Lazaridis (2000) σειρά εργασιών διεργουνόντων την «αλλαγή φύλου» της μετανάστευσης, στο πλαίσιο της στρο-

φής των μεταναστευτικών ρευμάτων προς τον ευρωπαϊκό Νότο. Περιλαμβάνει εισαγωγή των επιμελητριών, κείμενο της F. Anthias, που, εκτός από την αναφορά στην Κύπρο, αποτελεί και τη γενικότερη θεωρητική πρόταση του βιβλίου, και άρθρα των: α) Γ. Λαζαρίδη για τις Αλβανίδες και Φιλιππινέζες μετανάστριες στην Κέρκυρα, β) I. Ψημένου για τις νεαρές Αλβανίδες που εξαθούνται στην πορνεία και τη σταδιακή συγκρότηση χώρων αποκλεισμού τους στην Αθήνα, γ) V. Chell για τις εμπειρίες διαφορετικών ομάδων μεταναστριών στην Ιταλία, δ) M. Orsini-Jones και F. Gattulo για τις κοινές και διαφορετικές εμπειρίες οικιακών βοηθών (κυρίως Φιλιππινέζων και Ερυθρέων) και πορνών (κυρίως Νιγηριανών, Αλβανίδων και Ανατολικοευρωπαίων) στη Φλωρεντία και την Μπολόνια, ε) J. Andall που επικεντρώνεται ειδικότερα στην οργάνωση των οικιακών βοηθών στην Ιταλία, σ) N. Ribas Mateos με έμφαση στις αλλαγές που συμβαίνουν στις περιοχές προέλευσης των μεταναστριών προς την Ισπανία και οδηγούν στην προλεταριοποίησή τους, ζ) A. Escriva, που τεκμηριώνει την προς τα κάτω κινητικότητα των μεταναστριών, οι οποίες έχουν συνήθως υψηλό επίπεδο μόρφωσης και δεξιοτήτων, η) K. O'Reilly που αναφέρεται στη μετανάστευση γυναικών από τη Μεγάλη Βρετανία προς την Costa del Sol και στα προβλήματα κοινωνικής ένταξης που αντιμετωπίζουν.

Αν και το φύλο ως αναλυτική κατηγορία δεν ταυτίζεται με τις γυναίκες, το βιβλίο υποστηρίζει ότι πρέπει να δοθεί έμφαση στην κατάσταση των γυναικών, γιατί αυτές παραμένουν σε μεγάλο βαθμό αφανείς στη διεθνή βιβλιογραφία για τη μετανάστευση. Έτσι, τα άρθρα επικεντρώνονται στις πολλαπλές μορφές περιθωριοποίησης και αποκλεισμού των μεταναστριών στην Ισπανία, την Ιταλία, την Ελλάδα και την Κύπρο, επισημαίνοντας τη σημαντική βαρύτητα (ποσοτική και ποιοτική) της «παράνομης» μετανάστευσης.

Οι μετανάστριες εντάσσονται σε αγορές εργασίας έντονα κατατμημένες στη βάση του φύλου, όπου το «άτυπο» (με τους διαφορετικούς όρους που αυτό διατυπώνεται σε κάθε χώρα) έχει ιδιαίτερη παρούσα στην οικονομία. Όμως ο χώρος του άτυπου, παρά τις δυνατότητες εξασφάλισης εισοδήματος κατά την αρχική φάση, αποτελεί σημαντικό εμπόδιο στη διαδικασία μονιμότερης εγκατάστασης και αφήνει τις μετανάστριες έκθετες σε κάθε είδους αυθαιρεσίες.

Η γεωγραφία της εγκατάστασης των μεταναστών στις νότιες χώρες της Ε.Ε. αναδεικνύει σε κύριους τόπους προορισμού τις μεγάλες πόλεις και τις παραθαλάσσιες τουριστικές περιοχές, πρόγμα που είναι άμεσα συνδεδεμένο με τις περιοχές απασχόλησης στις οποίες εντάσσονται: κυρίως προσωπικές υπηρεσίες (οικιακές βοηθοί, συνοδοί μικρών παιδιών, ηλικιωμένων και/ή αρρώστων), βιομητικές εργασίες στον τουρισμό και τη διασκέδαση (περισσότερο ή λιγότερο άμεσα συσχετισμένη με την πορνκή αγορά).

Τόσο τα εισαγωγικά κείμενα (Anthias & Lazaridis, Anthias) όσο και τα περισσότερα από τα κείμενα του βιβλίου προτείνουν πολυεπίπεδες αναλύσεις, προκειμένου να αναδείξουν τη διαπλοκή του φύλου με εθνοτικές και φυλετικές ταυτότητες και χώρους. Ασύρματα κριτική σε οικονομιστικές προσεγγίσεις της μετανάστευσης και στην παρουσίαση των γυναικών ως θυμάτων ή προσαρτημάτων, προβάλλουν αντίθετα την ενεργητική παρουσία των μεταναστών στις αποφάσεις για τη μετανάστευση και την αναζήτηση καλύτερων ευκαιριών για τις ίδιες και τις οικογένειές τους. Έτσι, η συζήτηση ξεφεύγει από την αποκλειστική έμφαση στο ρόλο των οικονομικών δομών και των θεσμικών περιορισμών, που χαρακτηρίζουν πολλές προσεγγίσεις της μετανάστευσης.

Η σημασία του βιβλίου έγκειται στον πλούτο των θεμάτων που αναδεικνύει και του ποιοτικού υλικού που δημιουργούνται. Οι αφετηρίες των κειμένων από τις εμπειρίες των ίδιων των

μεταναστριών συμβάλλουν στη συγκρότηση εννοιών που είναι ευαίσθητες σε ζητήματα φύλου και φυλής/εθνικότητας, χωρίς να παραβλέπουν τη σημασία του γενικότερου πλαισίου μέσα στο οποίο συμβαίνει η μετανάστευση. Αδύνατα σημεία του βιβλίου είναι αφενός η ανεπαρκής συζήτηση του άτυπου και της σημασίας του στο νοτιοευρωπαϊκό χώρο και αφετέρου η περιορισμένη αξιοποίηση των δεδομένων της Γεωγραφίας (με εξαίρεση ίσως το κείμενο του I. Ψημένου), παρόλο που όλα τα κείμενα έχουν σαφή γεωγραφική αναφορά.

H J. Andall (2000) μελετά την ιστορία μετατροπής της Ιταλίας σε χώρα υποδοχής μεταναστών, από τις αρχές της δεκαετίας 1970 έως τις αρχές της δεκαετίας 1990, μέσω των εμπειριών των Αφρικανών μεταναστριών στη Ρώμη. Η επιχειρηματολογία αναπτύσσεται μέσα από δύο «διηγήσεις»: η πρώτη αφορά στις εμπειρίες των πρώτων γυναικών που μετανάστευσαν αυτόνομα προς τη Ρώμη, έχοντας αφήσει στον τόπο προέλευσης παιδιά και οικογένεια· η δεύτερη εξετάζει τους νέους όρλους των Ιταλίδων στο μεγάλο αστικό κέντρο, όπου, παρά τις σημαντικές μεταβολές, κυριαρχεί η πρόσδεση σε ένα συγκεκριμένο πρότυπο οικογενειακής ζωής, του οποίου η επιβίωση εξασφαλίζεται πλέον από τις μετανάστριες. Από αυτή την άποψη επιχειρεί την ενωμάτωση των εμπειριών των μεταναστριών στη φεμινιστική συζήτηση της Ιταλίας, σε μια προσπάθεια να προσδώσει στο φύλο φύλη και εθνότητα.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η διερεύνηση της πολιτικής οργάνωσης του τομέα της οικιακής εργασίας στην Ιταλία, μέσα από τη μελέτη της δραστηριότητας δύο σημαντικών οργανώσεων: της ACLI-COLF και της Libere Insieme, παράλληλα με τις οποίες δραστηριοποιείται και ένας αριθμός οργανώσεων μεταναστριών. Η πρώτη είναι οργάνωση των οικιακών βοηθών από το 1970, στο πλαίσιο της ACLI, μιας καθολικής οργάνωσης εργαζομένων που ιδρύθηκε το 1944 με στόχο την προώθηση χρι-

στιανικών αξιών και τη σύνδεση με την Εκκλησία. Η οργάνωση αυτή σηματοδοτεί μια πρώιμη ευαισθητοποίηση σε διαφορές κοινωνικής τάξης και εθνότητας μεταξύ γυναικών, και μάλιστα σε εποχές όπου το ιταλικό φεμινιστικό κίνημα έτεινε να τις περιθωριοποιεί. Η οργάνωση Libere Insieme είναι μια μικτή οργάνωση που ιδρύθηκε το 1991 και αποτελεί μία από τις πρόσφατες προσπάθειες ενωμάτωσης του θέματος «εθνότητα» στη συζήτηση και την πρακτική του φεμινισμού. Μέσα από αυτήν, σύμφωνα με την J. Andall, μια επαγγελματική élite μεταναστριών συνεργάζεται με Ιταλίδες ακτιβίστριες.

Το γυναικείο μεταναστευτικό ρεύμα προς την Ιταλία συμπίπτει με μια περίοδο έντονων συζητήσεων και διεκδικήσεων γύρω από τους παραγωγικούς και αναπαραγωγικούς ρόλους των γυναικών. Η συνεχώς ανένδομενη ένταξη των Ιταλίδων στην αγορά εργασίας δημιουργήσει ζήτηση για υπηρεσίες προς τις οικογένειες, η οποία καλύφθηκε από μετανάστριες, αναπαράγοντας μια «αρχαϊκή» μορφή βοήθειας, αυτή των εσωτερικών οικιακών βοηθών, από τη Σομαλία, την Ερυθραία, την Αιθιοπία και το Πράσινο Ακρωτήριο στη Ρώμη, στην οποία αναφέρεται η έρευνα πεδίου. Μέσα από αυτή τη σχέση, τα πρότυπα και ο καταμερισμός εργασίας κατά φύλο παρέμειναν εν πολλοίς αμετάβλητα, αφού οι Ιταλοί άνδρες εξακολούθουν να «έξυπηρετούνται» πλήρως στο πλαίσιο της οικογένειάς τους. Όμως τίθενται σημαντικά ζητήματα για τις σχέσεις εξουσίας μεταξύ γυναικών, στην περίπτωση αυτήν την πτώπων και μεταναστριών. Η συμβολή του βιβλίου είναι να σημαντική για τη συζήτηση των κατά φύλο σχέσεων, όχι μόνο μέσα σε κάθε ομάδα (ντόπιου/ξένου), αλλά και μεταξύ των ομάδων, όπου το φύλο διαπλέκεται με τη φύλη και την εθνικότητα και παράγει νέα υποκείμενα και σχέσεις εκμετάλλευσης και υποταγής. Τα χαρακτηριστικά του τόπου εγκατάστασης των μεταναστριών έχουν ιδιαίτερη σημασία στη συγκρότηση τέτοιων σχέσεων.

Το βιβλίο της N. Ribas (1999) υπογραμμίζει την ανάγκη διερεύνησης του κύκλου της μετανάστευσης των γυναικών στο σύνολό του, από την απόφαση για μετανάστευση έως την πιθανή επιστροφή στον τόπο προέλευσης. Αναφέρεται ιδιαίτερα στις διαφορετικές εμπειρίες μετανάστευσης διαφορετικών ομάδων γυναικών και στον τρόπο προσαρμογής στους χώρους και τους χρόνους του τόπου προορισμού. Χρησιμοποιεί τον όρο «πολλαπλή παρουσία» των γυναικών για να υποδηλώσει τις μεταβολές στην κατάσταση των μεταναστων στους πολεθνικούς χώρους που διασχίζουν.

Η παρουσίαση του υλικού και των επιχειρημάτων ακολουθεί ένα σύνθετο σχήμα, όπου τρεις τύποι μετανάστευσης γυναικών (αυτόνομη, εξαρτημένη, μεταβατικά εξαρτημένη) συνδυάζονται με τη μελέτη συγκεκριμένων τόπων στις τρεις χώρες προέλευσης (Φιλιππίνες, Γκάμπια, Μαρόκο) και στον τόπο προορισμού (Καταλονία). Στο σχήμα αυτό οι οικονομικές παραμέτροι εξετάζονται σε συνδυασμό με τα γεωγραφικά και εθνοτικά χαρακτηριστικά των τόπων, τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και τους θεσμούς που συνδέονται με την κατάσταση των γυναικών.

Σημαντική είναι η συμβολή του βιβλίου στη μελέτη του χώρου σε όλο τον κύκλο της μετανάστευσης: χώροι διαχωρισμένοι κατά φύλο ή όχι στον τόπο προέλευσης, δίκτυα γυναικών, ιδιωτικός και δημόσιος χώρος (οικογενειακές δομές, κύκλοι εξουσίας, χώροι κατοικίας και γειτονιά, χώροι της πόλης), κοινωνικός έλεγχος, κώδικες τιμής και η έννοια της «ντροπής» ως παράγοντες περιορισμού των γυναικών στο χώρο της πόλης. Οι χώροι αποκοτύνουν διαφορετική σημασία σε σχέση με διχοτομίες που χαρακτηρίζουν τον κόσμο των γυναικών: με ή χωρίς μόρφωση, με αστική ή αγροτική προέλευση, αναλφάβητη ή απόφοιτη πανεπιστημίου.

NTINA ΒΑΪΟΥ
Τομέας Πολεοδομίας και
Χωροταξίας, ΕΜΠ

Αλέκα Καραδήμου-Γερολύμπου

**Μεταξύ Ανατολής και Δύσης.
Βορειοελλαδικές πόλεις
στην περίοδο των οδωμανικών
μεταρρυθμίσεων**

Τροχαλία, Αθήνα 1997

Σαράντα χρόνια (1839-1877) κράτησαν οι οικωμανικές μεταρρυθμίσεις, χρονική διάρκεια ιδιαίτερα «ρηχή» για να μπορεί κανείς να εξαγάγει ασφαλή συμπεράσματα για το «βαθμό υλοποίησης των εκσυγχρονιστικών επαγγελών», όπως σημειώνει η συγγραφέας, ιδίως όταν εκεί δεν συνπολογίζονται οι συνέπειες των παράλληλων «δραμάτων» που εκτυλίσσονται στην περιοχή που μελετάται. Εδώ ανήκει και μια ωραία διατυπωμένη σκέψη: «Παρατηρώντας την εποχή μέσα από τις γραπτές πηγές και την, τόσο βολική, χρονική απόσταση, ο μελετητής αναρωτιέται κάθε στιγμή πόσο οι αλλαγές συνειδητοποιούνται από τους σύγχρονους. Και σίγουρα [...] αντιλαμβάνεται την ένταση των παράλληλων ιστορικών γεγονότων, που [...] λειτουργούν στη μικρή διάρκεια ως εντελώς ανταγωνιστικά και επικίνδυνα για ό,τι εμφανίζεται ως εύθραυστη κατάκτηση της στιγμής».

Παρ' όλες τις δυσχέρειες στη συγκέντρωση υλικού, στην ανισότητα ή αποσπασματικότητα που αυτό μπορεί να παρουσιάζει, στα κενά που αναγκαστικά οδηγούν σε υποθέσεις ή απορίες, η συστηματική αυτή εργασία, καρφός μακρόχρονης έρευνας και αξιοποίησης πολλών κατηγοριών από πηγές, καταφέρνει, όπως πάλι σημειώνει η συγγραφέας, να συμβάλλει «στην άρση και ορισμένων παρανοήσεων σχετικά με τι κληρονομήσαμε από τους Τούρκους». Βέβαια πρόκειται για σκοπιμή υποβάθμιση του τι ακριβώς έχει πετύχει το βιβλίο, αφού τελειώνοντας το διάβασμα έχουν απόλυτα ξεκαθαριστεί οι προθέσεις και οι ρόλοι όσων πρωτο-

στάτησαν στις μεταρρυθμίσεις ή λειτούργησαν ως αποδέκτες τους, όπως και ο βαθμός επίτευξης των αλλαγών που καταγράφηκαν στον αστικό χώρο και τη διαχείρισή του στη Βόρεια Ελλάδα.

Πέρα όμως από το τόσο λεπτό κέντημα από πληροφορίες και τεκμήρια που συνεχώς ξεκαθαρίζουν την αρχικά «θαυμή» εικόνα, εκείνο που διακρίνει αυτό το βιβλίο είναι η ικανότητα που έχει να παρεμβάλλει γενικότερες κρίσεις, που ασφαλώς φωτίζουν όχι μόνο προς τα πίσω (την κατάκτηση της ιστορικής γνώσης) αλλά και προς τα μπρος (την αξιολόγηση και κατανόηση του παρόντος). Το τελευταίο στοιχείο ήταν αναπόφευκτο από τη στιγμή που η συζήτηση περιστρέφεται σταθερά γύρω από την ερμηνεία της έννοιας της αλλαγής και του εκσυγχρονισμού. Ένα τέτοιο «επίκαιρο» ζήτημα δεν βρίσκεται ποτέ μακριά από όσα εδώ καταγράφονται για μια φαινομενικά παρωχημένη περίοδο. Και αυτό γίνεται άλλοτε υπαινικτικά και άλλοτε φανερά, όπως αιφνίς σχολιάζοντας τις επιπτώσεις του εξενωρωπαΐσμου που «κινείται με γρήγορα, αν και συχνά ιδιόρρυθμα βήματα» ή του εκσυγχρονισμού, όταν σημειώνεται ότι οδηγεί σε «πτώχευση των κινήτρων». Ή λίγο αργότερα, όταν σημειώνεται ότι η ιστορία διάνοιξης της Εγνατίας «εικονογραφεί γλαφυρά τις αρνητικές συνέπειες μιας εκσυγχρονιστικής πρόθεσης που δεν στηρίζεται σε διαδικασίες θεσμοθετημένες και αποδεκτές από ευρύτερα κοινωνικά στρώματα...» Ακόμα πιο κάτω, όταν αναγνωρίζεται ότι όλα τα σχετικά εμπόδια δεν μπορούν να αποτρέψουν τη «δυναμική» της εκσυγχρονιστικής προσπάθειας που κινείται με «τριγμούς και παλινωδίες, αντιδράσεις και απορρόφεις». Και τέλος, όταν μια εφημερίδα αλλάζει απότομα γραμμή στη Θεσσαλονίκη του 1888, τότε προβάλλει «η ομοιότητα των επιχειρημάτων και της «ευελιξίας» απέναντι στα δεδομένα με σημερινές συμπεριφορές και διατυπώσεις του Τύπου», ενώ μια σειρά μετρών της δη-